

La reflexió metalingüística mitjançant la producció escrita en els primers nivells d'aprenentatge d'alemany (LE) per part d'adults

Olga Esteve Ruescas

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

La reflexió metalingüística mitjançant la producció escrita en els primers
nivells d'aprenentatge d'alemany (LE) per part d'adults

Tesi doctoral per optar al títol de doctor en
Filosofia i Ciències de l'Educació (Ciències de l'Educació)

Presentada per

Olga Esteve Ruescas

1999

Dirigida per

Dra. Margarida Cambra i Giné

Tutor: Dr. Francisco José Cantero Serena

Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura

Universitat de Barcelona

La realització d'aquest treball no hauria estat possible sense l'ajuda de moltes persones. Els mateixos objectius de la recerca han obligat a establir una estreta col·laboració entre jo i un col·lectiu molt determinat, el grup de docents de les Escoles Oficials d'Idiomes. En primer lloc haig de dir que aquest és l'àmbit en què he desenvolupat la meva activitat professional durant 16 anys i en què he pogut dur a terme una reflexió profunda sobre la meva pràctica docent. Aquesta reflexió representa el punt de partida d'aquest treball. Per això vull agrair especialment el fòrum de discussió que durant tots aquests anys he trobat en l'Escola Oficial d'Idiomes de Barcelona-Drassanes. Així mateix, agraeixo l'actitud oberta que, a part d'aquesta escola, ha mostrat també l'Escola Oficial d'Idiomes de Montbau. Aquestes escoles m'han permès endinsar-me en les seves aules i en els processos que s'hi esdevenen.

A part del context educatiu esmentat, vull agrair personalment l'ajuda que m'han donat les següents persones:

La Dra. Margarida Cambra, per la seva rigorositat en la direcció de la tesi i perquè m'ha introduït molt sàviament en l'àmbit de la recerca interpretativa.

Els **docents** que han participat activament en la recerca, per la seva actitud oberta, la seva tolerància, la seva implicació professional i personal en tot el procés i, sobretot, per creure en aquesta investigació.

David Armada i Maite García, per l'ajuda logística que m'han ofert amb els programes informàtics.

Tots els docents de l'Escola Oficial d'Idiomes de Barcelona-Drassanes que d'una manera o altra m'han ajudat amb les seves paraules d'ànim i amb la seva amistat.

I especialment **Joan, Laura i Berta** per tot el temps que els he robat durant la realització de la tesi.

Als meus pares

PRIMERA PART

I. INCIDÈNCIA DE LES TEORIES LINGÜÍSTIQUES I D'APRENENTATGE EN L'ENSENYAMENT DE LLENGÜES ESTRANGERES

	1
1. El paradigma tradicional—l'aristotelisme—el mètode gramàtica-traducció	2
2. El paradigma de l'estructuralisme—el conductisme—el mètode audiolingual	3
3. El paradigma generativista—l'innatisme—l'enfocament cognitiu	4
4. El paradigma de la pragmàtica i de l'anàlisi del discurs	7
4.1. Els estudis de pragmàtica	7
4.2. La lingüística textual	12
4.3. La lingüística sistèmico-funcional	17
4.4. Teoria d'aprenentatge i mètodes d'ensenyament: l'enfocament comunicatiu	19
4.4.1. L'enfocament nocional-funcional	20
4.4.2. Les tipologies textuais	24
4.4.3. Els plans processuals: l'enfocament per tasques i els plans processuals	29
4.4.3.1. L'enfocament per tasques	30
4.4.3.2. La gramàtica en l'enfocament per tasques	32
4.4.3.1. Els plans processuals	34
5. La lingüística cognitiva: un paradigma nou?	36
6. Cap a un concepte integrador de gramàtica	38

II. TEORIES SOBRE ADQUISICIÓ DE SEGONES LLENGÜES

1. Matisacions terminològiques	45
2. Pressupòsits teòrics i estat de la qüestió	48
2.1. Efecte de la instrucció gramatical en el procés d'adquisició	50
2.2. La importància de la interacció	55
2.2.1. Les teories interaccionistes	56
2.2.1.1. La hipòtesi de la interacció	58
2.2.1.2. La hipòtesi de l' <i>output</i>	59
2.2.1.3. Altres hipòtesis	61

2.2.2. Les aportacions de la psicologia cognitiva	64
2.2.2.1. La Zona de Desenvolupament Pròxim	65
2.2.2.2. La metàfora de l' <i>scaffolding</i>	71
2.3. Els processos mentals: les aportacions de la psicologia cognitiva i dels estudis sobre processament d'informació	78
3. Síntesi	89
III. QUIN TIPUS D'INSTRUCCIÓ GRAMATICAL?	91
1. Introducció	91
2. <i>Language is language only if it is whole</i>	95
3. L'atenció en la forma: la consciència lingüística	97
3.1. Què és <i>language awareness</i> ?: matisacions terminològiques i conceptuals	104
3.2. Consciència lingüística i autonomia	109
3.3. La reflexió metalingüística: nivells lingüístics i metallenguatge	113
3.4. Tasques per fomentar la consciència lingüística	120
4. La producció escrita	123
4.1. Producció escrita i consciència lingüística	123
4.2. La producció escrita en col·laboració	137
4.3. L'ús de la L1 en el treball en col·laboració	145
5. Síntesi	150
SEGONA PART	
IV. LES HIPÒTESIS DE TREBALL I DE RECERCA	153
V. METODOLOGIA DE RECERCA	157
1. Objectius de la recerca	157
2. Opció metodològica de recerca	163
2.1. El context investigat	167

2.1.1. L'àmbit institucional	167
2.1.2. Els aprenents	168
2.1.3. Els ensenyants	172
2.2. El procés de recerca: La relació entre la investigadora i els participants de la realitat estudiada	173
3. Les tasques: disseny i relació amb els continguts establerts per la institució i el llibre de text	177
3.1. Perfil i característiques generals de les tasques	178
3.2. Les tasques: esquema global	187
3.3. Les tasques: la seva relació amb els continguts de la programació establerta per la institució i el llibre de text	190
4. El corpus	193
4.1. Mètodes de recollida de dades	193
4.1.1. Realització de les tasques	193
4.1.2. Triangulació	194
4.1.2.1. L'observadora participant	195
4.1.2.2. L'aprenent	199
4.1.2.3. El docent	203
4.2. Mètodes d'anàlisi	204
4.2.1. Dades observacionals	206
4.2.2. Dades complementàries	218
VI. ANÀLISI DE LES DADES OBSERVACIONALS	225
1. Tasca 1 / Grup B	226
1.1. Anàlisi dels episodis	226
1.2. Categorització de procediments i funcions	250
1.3. Síntesi	251
2. Tasca 2 / Grup a	253
2.1.a. Anàlisi dels episodis	253
2.2.a. Categorització de procediments i funcions	263
2.3.a. Síntesi	264
2.1.b. Anàlisi dels episodis	266
2.2.b. Categorització de procediments i funcions	283
2.3.b. Síntesi	284

3. Tasca 3 / Grup B	286
3.1. Anàlisi dels episodis	286
3.2. Categorització de procediments i funcions	332
3.3. Síntesi	333
4. Tasca 4 Fase 1 / Grup A	335
4.1. Anàlisi dels episodis	335
4.2. Categorització de procediments i funcions	371
4.3. Síntesi	372
5. Tasca 4 Fase 2 / Grup B	374
5.1. Anàlisi dels episodis	374
5.2. Categorització de procediments i funcions	422
5.3. Síntesi	423
6. Tasca 6 / Grup A	425
6.1. Anàlisi dels episodis	425
6.2. Categorització de procediments i funcions	463
6.3. Síntesi	464
VII. ANÀLISI DE LES DADES COMPLEMENTÀRIES	467
1. Perspectiva de l'aprenent	467
1.1. Anàlisi interpretativa dels diaris	467
1.2. Anàlisi interpretativa de les entrevistes	477
2. Perspectiva del docent: anàlisi interpretativa dels diaris i de les entrevistes	480
VIII. RESULTATS I DISCUSSIÓ	493
1. Síntesi de l'anàlisi de les dades observacionals i de l'anàlisi de les dades complementàries: contrast de resultats	493
1.1. Esquema gràfic dels resultats	493
1.2. Bastiment col·lectiu	494
1.3. Activitat metalingüística i bastiment col·lectiu	498
1.4. Importància de l'objectiu comunicatiu	506
1.5. Autonomia	509
1.6. Continguts externs i interns	512
2. Verificació de les hipòtesis	515

3. Resultats i discussió	522
3.1. Discussió dels resultats de l'anàlisi empírica	522
3.2. Discussió sobre la metodologia de recerca	532
IX. CONCLUSIONS	537
X. BIBLIOGRAFIA	543
XI. ANNEXOS	1-67
ANNEX 1 Qüestionari perfil aprenents	1
ANNEX 2 Graella de predicció de llengua	2
ANNEX 3 Tasques 1-6	3
ANNEX 4 Models dels diaris dels aprenents	9
ANNEX 5 Respostes dels diaris dels aprenents	16
ANNEX 6 Fragments extrets dels diaris dels docents	32
ANNEX 7 Fragments transcrits de les entrevistes amb els aprenents	42
ANNEX 8 Fragments transcrits de les entrevistes amb els docents	50
ANNEX 9 Produccions escrites dels aprenents	67

INTRODUCCIÓ

1. Objectius generals

La recerca que hem dut a terme té com a objectiu establir un punt d'unió entre els àmbits de la investigació, de la teoria i de la pràctica. Per això, la definim com una recerca en didàctica de llengües estrangeres que, a partir dels principis teòrics de les diferents disciplines i de la realitat de l'espai de l'aula, pretén analitzar una proposta d'ensenyament per a un context educatiu determinat, el de les escoles oficials d'idiomes, que serveixi al col·lectiu immers en aquest context de punt de partida per a la reflexió crítica de la pròpia pràctica docent.

Actualment, i malgrat que existeixen punts d'interès comú per a investigadors i ensenyants, en la majoria dels casos no hi ha una interrelació entre l'àmbit de la recerca i el de la docència. Efectivament, l'experiència ens ha mostrat que el repartiment de funcions entre aquells que elaboren el coneixement (investigadors i teòrics) i els que l'apliquen (docents) constitueixen dos mons a part. En principi, es concep la investigació com una font d'influència i la pràctica com la receptora d'aquesta influència. I normalment és l'àmbit acadèmic el que pren la iniciativa definint les situacions i els problemes que s'han d'investigar. Malgrat que els docents i el context on treballen constitueixen l'àmbit on es duu a terme la investigació i on es recullen dades, el fet és que aquests no participen directament en la recerca: tenen rarament oportunitat de decidir sobre el problema que s'ha d'explorar, ni sobre el tractament de les dades, ni analitzar el valor que tenen per a ells les conclusions a què s'ha arribat. Aquest fet no deixa de sorprendre, si pensem que els docents són els millors coneixedors de la realitat escolar. D'altra banda, aquesta postura demostra que l'aspecte més rellevant en la recerca és el producte, el coneixement, i que no té en compte el procés d'autoreflexió que es pot iniciar en el docent mentre es duu a terme la investigació.

Des del nostre treball dins el camp de la formació de professors d'alemany com a llengua estrangera en escoles oficials d'idiomes, hem pogut detectar que un dels temes que susciten més discussió i interès entre aquest col·lectiu és el tractament de la gramàtica en els mètodes comunicatius. Per aquesta raó, i perquè la relació entre la gramàtica i l'ensenyament de llengües

estrangeres continua essent un tema controvertit, un punt recurrent de discussió entre els especialistes i un motiu de preocupació per als professionals de l'ensenyament, hem seleccionat el tractament explícit de la gramàtica dins els mètodes comunicatius en l'ensenyament de l'alemany com a llengua estrangera per a adults com a centre d'atenció de la recerca.

El debat sobre la necessitat o no d'incloure la "gramàtica" en l'ensenyament comunicatiu de llengües, sobre les diferències entre adquisició-aprenentatge en contextos naturals o formals i sobre el tipus de tractament que en un cas o en l'altre s'ha de donar a la gramàtica, ha nascut sobretot a partir de la importància que, des de mitjans dels anys vuitanta, s'atorga a la recerca dins de l'aula. Efectivament, a partir de la rellevància que han anat adquirint els processos dins de l'aula, aquest context ha esdevingut un àmbit important de recerca. I així, en els darrers anys ha aparegut un nombre elevat d'estudis dirigits a investigar tot allò que facilita el desenvolupament cognitiu dels aprenents i que ajuda l'aprenentatge. Neix així l'interès pel paper de la instrucció gramatical.

La dicotomia entre "ensenyament comunicatiu" i "gramàtica" és, així doncs, la qüestió que ens ha despertat l'interès per cercar camins metodològics que permetin tractar la gramàtica d'una manera integradora i al mateix temps explícita, sense que això representi una dissociació entre els continguts gramaticals i els comunicatius.

2. Motivacions

L'interès personal neix sobretot d'allò que des de fa 18 anys he anat observant com a ensenyant a la classe d'alemany com a llengua estrangera per a adults. Durant tot aquest temps he buscat quelcom que ens obrís noves fronteres en la didàctica de llengües estrangeres per tal d'"equilibrar" els dèficits que podíem anar detectant en l'ensenyament. Així doncs, ha estat sobretot l'autoformació com a ensenyant de llengües estrangeres la que m'ha portat a la teoria i a la recerca, perquè he pogut constatar que només la intuïció no pot donar el suport necessari per construir un procediment didàctic sòlid. En certa mesura és bo el fet de poder constatar intuïcions a partir de la pràctica docent, però crec que aquesta també s'ha de basar en aportacions teòriques que serveixin per fonamentar les decisions.

D'altra banda, l'experiència adquirida dins el camp de formació de professorat (alemany com a llengua estrangera) ha ajudat a constatar que aquells ensenyants que fan una introspecció de la seva tasca i analitzen el perquè i busquen solucions no com a "receptes", sinó més aviat com a camins per construir una metodologia didàctica pròpia, arriben realment a una autoformació, a ser crítics envers els llibres de text imposats per les institucions i a saber treballar a classe maximitzant el procés d'aprenentatge dels alumnes. Aquests ensenyants no se senten aleshores tan condicionats pels continguts dels síl·labus i les directrius dels currículums.

Hem decidit esmentar la qüestió del síl·labus i del currículum perquè és potser l'objectiu global d'aquest treball de recerca: el tractament de la gramàtica mitjançant un procediment compatible amb el síl·labus establert per les institucions administratives, en aquest cas, les Escoles Oficials d'Idiomes.

3. L'objecte d'estudi

La qüestió que, en general, més preocupa els ensenyants d'alemany com a llengua estrangera és quin tipus de metodologia pot ajudar a maximitzar la tasca d'ensenyant i, per tant, l'aprenentatge de l'alemany per part d'adults

- a) amb diferents interessos, motivacions diverses, diferents biografies com a aprenents, sense contacte amb l'alemany fora de l'aula;
- b) amb certs prejudicis envers la dificultat de la llengua alemanya;
- c) i amb una necessitat manifesta de treballar el sistema formal de la llengua.

La pregunta de partida, que més endavant ampliarem com a pregunta de recerca és la següent: de quina manera es pot treballar la gramàtica dins d'un enfocament comunicatiu en el context d'ensenyament-aprenentatge d'adults que presenten les Escoles Oficials d'Idiomes?

Donat que l'ensenyament en les Escoles Oficials d'Idiomes es basa en la seqüenciació de continguts en cinc nivells diferents, hem considerat necessari centrar l'estudi en un sol nivell. Ens centrarem en el nivell de principiants perquè

a) aquest nivell ha estat un dels que més he treballat durant els anys de docència a l'Escola Oficial d'Idiomes de Barcelona-Drassanes. En conec, per tant, molt bé els continguts així com el material didàctic que hi ha a l'abast en el mercat per a aquest nivell;

b) considerem que hi ha una sèrie de processos que s'haurien d'incentivar des de l'inici de l'aprenentatge d'una llengua estrangera i

c) és un nivell que, pel fet que en ell té lloc el primer contacte amb la llengua alemanya, pot ser decisiu pel que fa a la tolerància envers aquesta llengua (factor que té a veure amb els prejudicis que hem apuntat més amunt).

4. Presentació de la tesi

El treball consta de dos grans bloc temàtics, a més d'aquesta introducció, la discussió dels resultats finals i les conclusions, i els annexos. La primera part pretén oferir un panorama prou ampli —encara que necessàriament esquemàtic— de l'estat de la qüestió i dels pressupòsits teòrics de les diferents disciplines, que inclouen tots els estudis de les ciències del llenguatge i d'adquisició, en què hem trobat els principis que concorden amb les nostres experiències i els nostres raonaments i que serveixen de fonament teòric per a la segona part.

La segona part constitueix el nucli central de la recerca. Donat que, com hem apuntat, es tracta d'una recerca empírica en didàctica dirigida a investigar una proposta d'ensenyament en un context concret, hem introduït en primer lloc una descripció detallada del context estudiat. Per a aquesta descripció s'han tingut en compte tant els factors externs (la institució) com els factors intrínsecs a l'aula (els docents i els alumnes, els continguts d'ensenyament i aprenentatge, i les maneres d'ensenyar i aprendre). Hem de destacar que tots aquests factors, conjuntament amb els principis teòrics que presentem a la primera part, fonamenten les decisions preses en el moment d'elaborar la proposta metodològica concreta. El seguiment i la posterior anàlisi dels processos que s'inicien a l'aula a partir de la incorporació de les tasques dissenyades amb aquesta finalitat, en dos grups diferents d'aprenents adults d'alemany/LE, constitueix la part empírica del treball.

En aquesta part, i per ser fidels als objectius globals i als principis d'una manera d'entendre la recerca, s'ha recollit informació de diferents tipus i des d'angles diversos. Aquesta informació inclou tant dades observacionals com dades més introspectives. Per això, en el capítol dedicat a l'anàlisi de dades, es contemplen dos subcapítols, cadascun dels quals se centra en un tipus específic de dades.

En la tercera i última part del treball, es contrasten en primer lloc les diferents dades entre si. El contrast dels resultats de les dades observacionals, que conformen el nucli central de la recerca, amb els resultats de les dades introspectives, que s'han d'entendre com a dades complementàries, constitueix la base per a la verificació de les hipòtesis, la posterior discussió de resultats i la presentació de les conclusions finals.

